

หรือชาติจะแปรเปลี่ยน: ข้อท้าทายของมโนทัศน์ว่าด้วยความเป็น “ชาติ” ในพื้นที่การศึกษาไทย

กัญญ์ฐ กองรอด¹

บทคัดย่อ

ปรากฏการณ์ความเคลื่อนไหวทางการเมืองของนักเรียนระดับมัธยม พ.ศ.2563 นำมาสู่การตั้งคำถามต่อสำนึกความรักชาติจากผู้ไม่เห็นด้วยกับความเคลื่อนไหวดังกล่าว เพื่อทำความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจมโนทัศน์ว่าด้วยความเป็นชาติ โดยศึกษาใน 3 ประเด็น ได้แก่ หนึ่ง สำรวจมโนทัศน์ว่าด้วยความเป็นชาติจากองค์ความรู้ด้านสังคมศาสตร์ สอง สำรวจพลวัตและอุดมการณ์ชาติที่ปรากฏอยู่ในแบบเรียนรายวิชาสังคมศึกษา ในบริบทของไทย สาม การนิยามความหมายต่อชาติของนักเรียนภายหลังการเคลื่อนไหว พ.ศ.2563 ผลการศึกษาพบว่า อุดมการณ์ชาติที่ถูกสถาปนาอย่างเป็นทางการผ่านระบบการศึกษา นั้นคือ ‘ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์’ ถูกท้าทายเป็นอย่างมากจากนักเรียนยุคปัจจุบันซึ่งมีคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดิจิทัลโดยกำเนิด (digital natives) กล่าวคือ องค์ประธานหลักของการให้ความหมายชาติของนักเรียนไม่ได้ให้จุดเน้นอย่างสำคัญต่อสถาบันดังกล่าวดังที่ถูกเสนอผ่านระบบการศึกษา แต่ได้ให้ความหมายชาติที่กล่าวถึงประชาชนหรือพลเมืองเป็นองค์ประธานสำคัญ นอกจากนี้ กระบวนการสร้างจินตนาการร่วมเกี่ยวกับความเป็นชาติยังได้เคลื่อนจากพื้นที่ออฟไลน์ โดยเฉพาะจากแบบเรียนไปสู่พื้นที่ออนไลน์ ซึ่งเป็นพื้นที่สำคัญในการรับรู้ แสดงออก และแลกเปลี่ยนทางอุดมการณ์ของผู้คน

คำสำคัญ: ชาตินิยม อุดมการณ์ชาติในแบบเรียน การเคลื่อนไหวทางการเมืองของนักเรียน พลเมือง พื้นที่สังคมออนไลน์

¹ นักศึกษาหลักสูตรศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิทยาการการเรียนรู้และนวัตกรรมการศึกษา คณะวิทยาการการเรียนรู้และศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ <E-mail: mari.kanyanat@gmail.com>

Or Will the Nation Change?: Challenges to the Concept of “Nationhood” in Thai Educational Areas

Kanyanat Kongrod²

ABSTRACT

In 2020, high school student political activism sparked doubts about the patriotism of the activists, particularly from political opponents. This article explores the concept of nationhood among students. Three main issues are addressed: 1) the concept of nationhood based on social science knowledge; 2) national dynamics and ideology in social studies textbooks in Thailand; and 3) the definition of nationhood among students after the 2020 movement. The results show that advances in communication technology helped students, recognized as digital natives, challenge the national ideology instilled through the education system, which prioritized nation, religion, and monarchy. For students, nationalism does not critically focus on the institutions lauded in the education system but pertains primarily to people or citizens. Moreover, the process of collectively imagining nationhood has moved from the offline space of textbooks to the online space a significant space for learning, expressing, and exchanging their ideology.

Keywords: Nationalism, National Ideology in Textbooks, Student Political Movement, Citizen, Online Communities

² MA student, Master of Education in Learning Sciences and Educational Innovation, Faculty of Learning Sciences and Education, Thammasat University <E-mail: mari.kanyanat@gmail.com>

บทนำ

ปรากฏการณ์ความเคลื่อนไหวทางการเมืองของนักเรียนระดับมัธยม พ.ศ.2563 มักปรากฏคำว่า ‘นักเรียนเลว (Bad Student)’ ‘ม็อบนักเรียน’ หรือ ‘เยาวชนปลดแอก (Free YOUTH)’ เป็นต้น โดยการเคลื่อนไหวของคนกลุ่มดังกล่าวดำเนินขึ้นเพื่อเสนอข้อเรียกร้องเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยมองว่า ปัญหาที่พวกเขาและเธอเรียกร้องเป็นสิ่งที่ไม่ได้ถูกพัฒนาให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ซึ่งปัญหาดังกล่าวเกี่ยวข้องกับตั้งแต่ประเด็นในสถาบันการศึกษา เช่น การละเมิดสิทธิในโรงเรียน การใช้ความรุนแรงในสถานศึกษา ไปจนถึงปัญหาเชิงโครงสร้างและการเมืองระดับชาติ (Sombunkaeo, 2021) อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวดังกล่าวได้กระตุ้นให้ฝ่ายปฏิกิริยาออกมาต่อต้านทันที นำมาสู่การใช้และการทำให้คำว่า ‘ชังชาติ’ กลายเป็นวาทกรรม³ เพื่อโจมตีการเคลื่อนไหว (Rawiwat, 2020) ด้วยการพยายามอธิบายว่า ข้อเรียกร้องของกลุ่มนักเรียนหรือเยาวชนส่งผลกระทบต่อ ‘ความเป็นชาติ’ และนำมาสู่การตั้งคำถามต่อ ‘สำนึกความรักชาติ’ จากพวกเขาและเธอ ทำให้การเรียกร้องหรือการวิพากษ์วิจารณ์ต่อปัญหาที่มีอย่างตรงไปตรงมาของกลุ่มผู้ชุมนุมในประเด็นต่าง ๆ มักถูกบิดเบือนไปจากเจตจำนงที่พวกเขาและเธอต้องการให้ปัญหาเหล่านั้นได้รับการแก้ไข เพื่อให้ประเทศพัฒนาไปในทิศทางที่ดีขึ้น (Witoorut, 2019) ซึ่งสำหรับพวกเขาและเธอความไม่ตายตอปัญหาที่มีและแสดงออกผ่านการเคลื่อนไหวทางการเมืองคือวิธีการหนึ่งที่ต้องการแสดงให้เห็นถึงสำนึกความรักชาติที่พวกเขาและเธอมี ด้วยมองว่าชาติและปัญหาทางการเมืองหรือสังคมเป็นเรื่องเดียวกัน

จากมุมมองที่แตกต่างระหว่างกลุ่มปฏิกิริยาต่อต้านและกลุ่มสนับสนุนการเคลื่อนไหว คำว่า ‘ชาติ’ จึงถูกนิยามความหมายแตกต่างกันระหว่างกลุ่มคนที่มีความแตกต่างระหว่างวัย โดยกลุ่มหนึ่ง ‘ชาติ’ ถูกนิยามอย่างมั่นคงโดยรัฐ ซึ่งผูกโยงไว้กับ ‘ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์’ ขณะที่อีกกลุ่มมองว่า ‘ชาติ’ คือ สังคมที่อยู่ร่วมกันทั้งในปัจจุบันและจะใช้ชีวิตต่อไปในอนาคต ซึ่งการนิยามความหมายที่แตกต่างกันดังกล่าวนำไปสู่การปะทะกันทางความคิดและมุมมองต่อสิ่งหนึ่งซึ่งอาจเป็นสิ่งเดียวกัน โดยปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการให้ความหมายต่ออุดมการณ์ชาติที่ต่างต่างนั้น มีบริบททางสังคมและการทำงานของระบบการศึกษาที่อยู่คนละห้วงเวลาหรือยุคสมัยเป็นปัจจัยสำคัญ กล่าวคือ ในยุคสมัยหนึ่งซึ่งความก้าวหน้า

³ โปรดทำความเข้าใจแนวคิดวาทกรรมเพิ่มเติมใน Srisan (2018)

ทางเทคโนโลยีการสื่อสารยังไม่พัฒนาจนถึงขีดสุด โรงเรียนเป็นพื้นที่การเรียนรู้สำคัญสำหรับกระบวนการผลิตซ้ำและถ่ายทอดอุดมการณ์ชาติของรัฐได้อย่างเข้มข้น ทั้งจากหลักสูตรการศึกษา แบบเรียน กฎระเบียบ หรือพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งล้วนส่งผลต่อการก่อรูปทางความคิดของผู้เรียนทั้งสิ้น ขณะที่ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการสื่อสารในปัจจุบัน ได้สร้างความท้าทายไม่น้อยต่อโรงเรียนหรือระบบการศึกษา ในฐานะผู้ (เคย) ผูกขาดการถ่ายทอดอุดมการณ์หลักของรัฐ ภูมิทัศน์ของการเรียนรู้ได้เปลี่ยนแปลงไป โรงเรียนหรือระบบการศึกษาไม่ใช่ตัวแสดงหลักเพียงหนึ่งเดียวของการทำหน้าที่สร้างการเรียนรู้ ความสามารถในการสร้างหรือเข้าถึงการเรียนรู้มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้นทั้งในเชิงรูปแบบและเนื้อหาสาระ ซึ่งความแตกต่างดังกล่าวทำให้ผู้เรียนในฐานะผลผลิตทางการเรียนรู้ที่ถูกกล่อมเกลามาจากอุดมการณ์ของรัฐจึงมีความแตกต่างกันไปตามยุคสมัย

จากปรากฏการณ์การเคลื่อนไหวทางการเมืองของคนรุ่นใหม่ พ.ศ.2563 นำมาสู่ข้อถกเถียงเรื่องชาติและการตั้งคำถามต่อโรงเรียนในฐานะสถาบันทางสังคมอย่างเป็นทางการของรัฐจากนักเรียนหรือเยาวชนคนรุ่นใหม่ที่ต้องการเห็นการทำหน้าที่ของโรงเรียนและระบบการศึกษาในการสร้างการเรียนรู้และพัฒนาทักษะหรือศักยภาพด้านต่าง ๆ ให้กับผู้เรียน เพื่อเตรียมความพร้อมให้พวกเขาและเธอสำหรับการดำรงอยู่ในโลกที่มีความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและมีความซับซ้อน ซึ่งเรียกร้องให้พวกเขามีทักษะหรือสมรรถนะขั้นสูงสำหรับการแข่งขันหรือการดำรงชีพในอนาคตมากกว่าเป็นเพียงสถาบันหรือเครื่องมือของรัฐในการถ่ายทอดอุดมการณ์ชาติที่อาจไม่มีพลวัตไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลก ดังที่ตัวแทนนักเรียนและเยาวชนได้สะท้อนผ่านสื่อ ดังนี้

ธนาภรณ์ พรหมภักดิ์ นักเรียนมัธยมจากโรงเรียนสาธิตมหาสารคาม มองว่า “หนึ่งในผู้ถ่ายทอดมาายาคติ คือระบบการศึกษา ในวิชาสังคมศึกษา รัฐเข้ามาแทรกแซงในวิชานี้ เพื่อจะทำให้ประชาชนค่อนข้างเชื่อว่าต้องเชื่ออะไร ต้องรักอะไร... รัฐใช้ระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือที่จะหล่อหลอมนักเรียนให้เป็นไปตามผู้มีอำนาจยกตัวอย่างเช่น ค่านิยม 12 ประการ หรือวิธีการสอนแบบท่องจำในกล่องความรู้ที่แคบมาก ๆ ให้เด็กเรียนรู้ในมิติเดียว ไม่สอนเรื่องสิทธิ และทำให้การเมืองเป็นเรื่องไกลตัว ดูเป็นสิ่งที่น่ากลัว ทั้ง ๆ ที่มันคือความเป็นอยู่ของเรา” (Chetpayark, 2020)

ธีรชัย ระวีวัฒน์ ตัวแทนเยาวชนกล่าวว่า “หลายคนบอกว่า เด็กที่ออกมาทุกวันนี้มันโง่ โดนล้างสมองมา... “จริงครับ” พวกผมโดนล้างสมองมา โดนล้างมานานมาก โดยเครื่องมือที่ล้างสมองผมนั่น คือ ระบบและหลักสูตรการศึกษาของกระทรวง

ศึกษาธิการ (คนคาดหวังว่า) เด็กสมัยไทยแลนด์ 4.0 ต้องมีความคิดสร้างสรรค์ คิดเองได้วิเคราะห์เองเป็น คิดนอกกรอบเดิม แต่พอเด็กคิดนอกกรอบวิเคราะห์เอง ก็บอกว่าเด็กพวกนี้มันหัวกบฏ คือด้านสอนไม่จำ และสุดท้ายก็มาจบที่เด็กพวกนี้ “ซังชาติ” (Rawiwat, 2020)

ดังนั้น เพื่อทำความเข้าใจถึงแนวคิดเรื่องชาติและเพื่อให้เห็นพลวัตของ อุดมการณ์ชาติที่ปรากฏในนิเวศการเรียนรู้ของผู้เรียน บทความนี้ จึงสำรวจมโนทัศน์ ว่าด้วยความเป็นชาติผ่านการทบทวนวรรณกรรมและการเก็บข้อมูลจากนักเรียน ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย⁴ ในประเด็นที่เกี่ยวข้องโดยนำเสนอสาระสำคัญใน 3 ประเด็น ได้แก่ หนึ่ง มโนทัศน์ว่าด้วยความเป็นชาติในทัศนะต่าง ๆ สอง สำรวจ พลวัตและอุดมการณ์ชาติที่ปรากฏอยู่ในแบบเรียนรายวิชาสังคมศึกษาในบริบท ของไทย สาม การนิยามความหมายต่อชาติของนักเรียนภายหลังการเคลื่อนไหว พ.ศ.2563 ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ชาติคืออะไร: มโนทัศน์ว่าด้วยความเป็นชาติในหลากหลายทัศนะ

เมื่อทบทวนแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับคำว่า ‘ชาติ’ พบว่า เป็นคำที่ถูก ให้ความหมายจากนักคิดในหลายทัศนะทั้งในสาขาของวิชารัฐศาสตร์หรือ มานุษยวิทยา ซึ่งต่างมีการให้ความหมายที่แตกต่างกันตามจุดเน้นหรือความสนใจ ของสาขาเหล่านั้น ทว่า แนวคิดเรื่องชาติยังคงมีการกล่าวถึงอดีต ประวัติศาสตร์ หรือจารีตอยู่ไม่น้อย (Pawakapan, 2015) และเมื่อจำแนกข้อถกเถียงแนวคิด เรื่องชาติ ถูกแบ่งออกได้เป็น 3 กระแส ตามที่ธีรยุทธ บุญมี (Boonmee, 2004) ได้อธิบายไว้ดังนี้

1.1 แนวคิดเรื่องชาติตามทัศนะของสำนักดั้งเดิม (Primordialism)

แนวคิดของสำนักดั้งเดิมมองว่าชาติก่อกำเนิดและมีที่มาจากรากเหง้าที่มี ความเก่าแก่กว่ายุคปฏิวัติอุตสาหกรรมหรือยุคสมัยใหม่ รวมถึงการมีความเชื่อ เรื่องการมีบรรพบุรุษร่วมกันของกลุ่มชน และแนวคิดเรื่องชาติมีรากฐานที่เกี่ยวข้อง กับทางชาติพันธุ์และสัญลักษณ์ (Boonmee, 2004) Clifford Geertz เสนอว่า ความผูกพัน 6 อย่าง ได้แก่ การสืบสายเลือดเดียวกัน เผ่าพันธุ์หรือชาติพันธุ์ ภาษา

⁴ กลุ่มศึกษาที่งานวิจัยมุ่งให้ความสนใจ ได้แก่ นักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ที่มีความสนใจทางการเมืองในพื้นที่กรุงเทพฯ หรือปริมณฑล และนักเรียนในช่วงระดับ เดียวกันจากพื้นที่ชายแดนใต้ ได้แก่ ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส ซึ่งการนำเสนอข้อมูล ในบทความนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

ศาสนา ถิ่นฐาน และชนบทร่วมประเพณีหรือวัฒนธรรมร่วม เป็นสิ่งที่ดำรงและติดตัวของบุคคลมาตั้งแต่เกิด กล่าวคือ บุคคลล้วนมีความเป็นชาติใดชาติหนึ่งติดตัวมาตั้งแต่กำเนิด และลักษณะดังกล่าวเป็นสิ่งที่ทำให้บุคคลเกิดความคล้อยตามความรู้สึกผูกพันหรือความยำเกรง ความชื่นชม ความสูงส่ง จนกระทั่งเป็นความศักดิ์สิทธิ์ (Geertz, 1963 as cited in Boonmee, 2004) ซึ่งความรู้สึผูกพันดังกล่าวเรียกว่าเป็นความผูกพันแบบเก่าแก่โบราณหรือความสัมพันธ์ฉันทา (primordial tie) และความผูกพันเช่นนี้เป็นแนวคิดที่ตรงข้ามกับคำว่า ความผูกพันเชิงประชาสังคม (civic tie)

1.2 แนวคิดเรื่องชาติตามทัศนะของสำนักสมัยใหม่ (Modernism)

แนวคิดของสำนักสมัยใหม่มีฐานคิดมาจากทฤษฎีแนวสร้างสรรค์นิยม (constructivism) โดยเชื่อว่า ชาติ ชาตินิยม รวมถึงชาติพันธุ์ เป็นผลผลิตของกระบวนการประกอบสร้างความเป็นชาติหรือเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ โดยมีปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นของยุคสมัยใหม่เป็นปัจจัยสำคัญ (Boonmee, 2004) ซึ่งแนวคิดดังกล่าวได้มีคำอธิบายหลายทัศนะ เช่น Ernest Renan เสนอว่า “ชาติคืออะไรบางอย่างที่ถูกกำหนดขึ้นด้วยและในเวลาที่เราสมมติว่าเป็นอดีต” (Kumar, 2010 as cited in Pawakapan, 2015) กล่าวคือ อดีตเป็นสิ่งสำคัญของกระบวนการสร้างชาติ หากกลุ่มทางสังคมใดปราศจากอดีต ความเป็นชาติของกลุ่มทางสังคมนั้นก็เป็นสิ่งที่ไม่อาจเกิดขึ้นได้ ดังนั้นหากต้องการสร้างชาติจึงจำเป็นต้องมี ‘สร้าง’ อดีตขึ้นมา เพื่อเป็นการยืนยันความเป็นชาติของตนเองด้วยเช่นกัน และสำหรับ Renan “ชาติคือจิตวิญญาณ (soul) คือหลักการทางจิตวิญญาณ (spiritual principle)” (Renan, 2017) ซึ่งหลักการดังกล่าวประกอบด้วย 2 สิ่งนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งเดียวกัน นั่นคือ สิ่งที่ดำรงอยู่ในอดีตและสิ่งที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน กล่าวคือ ชาติจะต้องมีความทรงจำร่วมอันยาวนานที่ผู้คนต่างเป็นเจ้าของร่วมกัน ขณะที่ในปัจจุบันกาลชาติเองก็ต้องมีความปรารถนาหรือความยินยอมพร้อมใจของความต้องการมีชีวิตอยู่ร่วมกัน รวมถึงความต้องการที่จะส่งต่อให้ชนรุ่นหลังได้สืบทอดมรดกร่วมของผู้คนในชาติ ดังนั้น ชาติในทัศนะนี้จึงหมายถึง ความเป็นหนึ่งเดียวกันอันยิ่งใหญ่ที่ก่อกำเนิดขึ้นจากสำนึกของความเสียสละที่ได้กระทำลงไปแล้ว (หรืออดีต) และสิ่งที่กำลังจะกระทำต่อในอนาคต โดยมีความยินยอมพร้อมใจของผู้คนในสังคมที่แสดงความปรารถนา ร่วมในการต้องการสืบทอดชีวิตที่ทุกคนมีส่วนร่วมหรือการดำรงอยู่ของชาติต่อไป (Renan, 2017)

ขณะที่ Anderson (2009) เสนอว่า ชาติคือชุมชนจินตนาการ (imagined communities) ที่ถือกำเนิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบการผลิตและทุนนิยม การพิมพ์ (print capitalism) ซึ่งเกิดจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการพิมพ์หรือ การสื่อสารในช่วงปฏิวัติอุตสาหกรรม และปรากฏการณ์นี้เป็นเครื่องมือสำคัญ ในการสนับสนุนการก่อตัวของรัฐชาติสมัยใหม่ กล่าวคือ สิ่งพิมพ์เป็นเครื่องมือ การสื่อสารทางภาษาที่สำคัญในการบรรจุความเป็นชาติ และสามารถถ่ายทอด อุดมการณ์ดังกล่าวได้ผ่านตัวอักษรหรือภาษาที่เป็นสายลักษณะ (languages-of-power) ทำให้ผู้คนในชุมชนของชาติต่างสามารถร่วมจินตนาการถึงชาติผ่านองค์ประกอบ สำคัญ 3 ประการ ได้แก่ หนึ่ง พรหมแดนหรือเขตแดนทางกายภาพที่ชัดเจน (limitedness) ซึ่งทำหน้าที่แบ่งแยกคนในชาติของตนกับคนชาติอื่น สอง อำนาจอธิปไตย (sovereignty) ซึ่งเป็นสิ่งประกันถึงเอกราชของชาติในการปราศจากการรุกรานจากผู้อื่น สาม ชุมชน (community) ในฐานะของความสัมพันธ์และความผูกพัน ของผู้คนในชาติ ซึ่งแม้จะมีความแตกต่างกันทางสถานะทางสังคมหรือภูมิสำเนา (ภายใต้เขตแดนที่จินตนาการถึงร่วมกันนั้น) แต่ผู้คนกลับมีความรู้สึกผูกพันและรู้สึกว่าเป็นคนกลุ่มเดียวกัน (หรือชาติเดียวกัน) จินตนาการดังกล่าวทำหน้าที่ยึดโยงสมาชิก ของชาติที่มีความแปลกหน้าต่อกัน ไม่เคยพบปะกันมาก่อน หรือไม่เคยแม้แต่ได้ยิน เรื่องราวของกันและกัน แต่สำนักภายในใจของผู้คนต่างมีภาพของชุมชนที่อยู่ร่วมกัน (McCrone, 2006 as cited in Pawakapan, 2015)

ความสำคัญของการติดต่อสื่อสารมีบทบาทต่อการก่อร่างความเป็นชาติ สอดคล้องกับแนวคิดของ Karl Deutsch ซึ่งเสนอว่า ชาติเกิดขึ้นได้จากการก่อตัวของ ระบบสื่อสารที่ซับซ้อน เช่น ภาษา หรือระบบเสริมอื่น เช่น ตัวเลข ขนบธรรมเนียม ประเพณี สัญลักษณ์ อนุสาวรีย์ และระบบสื่อสาร เป็นต้น โดยระบบดังกล่าว จะทำงานอย่างเชื่อมโยงและส่งเสริมซึ่งกันและกัน เพื่อให้การสื่อสารเกิดขึ้น อย่างมีประสิทธิภาพและสามารถขยายตัวไปยังสมาชิกในชาติได้อย่างกว้างขวาง ผลลัพธ์ของกระบวนการดังกล่าวจะทำให้ผู้คนซึ่งอยู่ในระบบการสื่อสารเดียวกัน สามารถเกิดประสบการณ์การรับรู้ร่วมกัน หรือนำไปสู่การมีชะตากรรมร่วมกันได้ ดังนั้น ความเป็นชาติสำหรับ Deutsch คือ กระบวนการที่ทำให้คนในชาติเกิดความ รู้สึกร่วมกันจากภายใน โดยการใช้ประสิทธิภาพจากการสื่อสารด้วยระบบเดียวกัน และความเป็นสมาชิกของชาติจะถือกำเนิดขึ้นก็ต่อเมื่อสมาชิกของชาติแสวงหา เรียนรู้ฝึกฝน ขอบรม เพื่อให้ได้มาซึ่งความสามารถในการใช้ระบบการสื่อสารนี้ (Deutsch, 1996 as cited in Boonmee, 2004)

สำหรับทัศนะเรื่องชาติจากนักรัฐศาสตร์ Conner (1994) กล่าวถึงแก่นแท้ (essence) ของคำว่าชาติ เป็นสิ่งที่ไม่สามารถจับต้องได้ (intangible) ทำให้การนิยามความหมายของคำว่าชาติเป็นเรื่องยาก ทว่ากลับเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากชาติเป็นพันธะทางจิตวิทยา (psychological bond) ที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงจิตใต้สำนึกของสมาชิกในชาติทั้งหลายเพื่อเข้าร่วมเป็นหนึ่ง ขณะเดียวกันการทำงานของสำนึกดังกล่าวได้แยกผู้คนระหว่างกลุ่มออกจากกันด้วย กล่าวคือ สำนึกร่วมที่มีทำหน้าที่ยึดโยงคนในสังคมให้รู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกัน และความเป็นหนึ่งเดียวกันนั้นได้เกิดทั้งการนับรวมและการแบ่งแยกว่ากลุ่มใดเป็นพวกพ้องเดียวกันหรือกลุ่มใดเป็น ‘คนอื่น’ ซึ่งทำให้เห็นความแตกต่างระหว่างผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ด้วยเช่นกัน โดยมีเครื่องมือสำคัญของการสร้าง ‘พันธะแห่งชาติ’ (national bond) ที่ส่งผลต่อการทำงานภายใต้จิตสำนึกและอารมณ์/ความรู้สึกของผู้คนคือ การใช้ภาษาแห่งเครือญาติ (language of kinship) เพื่อสร้างความรับรู้และก่อให้เกิดความผูกพันของผู้คนในชาติ โดยภาษาดังกล่าวถูกทำงานผ่านวาทกรรม ดนตรี รวมถึงบทกวี ในการสร้างความรู้สึกเสมือนญาติพี่น้องที่ต่างมีภาษาในการสื่อสารที่เหมือนกัน ตามทัศนะของ Conner ชาติจึงหมายถึง “การที่ผู้คนในชาติต่างยอมรับหรือรับรู้การดำรงอยู่ของตน ผ่านความรู้สึกที่ว่าพวกตนผูกพันกัน” (Pawakapan, 2015)

1.3 แนวคิดเรื่องชาติตามทัศนะของสำนักหลังสมัยใหม่ (Post-Modernism)

ความเป็นชาติของรัฐถูกท้าทายอย่างมากเมื่อเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ (Globalization) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มนักคิดสำนักหลังสมัยใหม่ (Post-Modernism) ซึ่งมักต่อต้านวาทกรรมหรืออุดมการณ์ที่ว่าด้วยเรื่อง ‘ความเป็นสากล’ หรือ ‘ความเป็นมาตรฐาน’ ที่ส่งเสริมให้อุดมการณ์ชาติสมัยใหม่มีความแข็งแรง โดยนักคิดกลุ่มนี้พยายามเปิดพื้นที่ให้กับความเป็นอื่น (the otherness) รวมถึงวัฒนธรรมย่อย หรือความเป็นท้องถิ่นนิยม (localism) มากยิ่งขึ้น (Deutsch, 1996 as cited in Boonmee, 2004) ดังที่ Jean-Francois Lyotard ได้กล่าวถึงการสูญเสียศรัทธาและความเชื่อต่อเรื่องเล่าขนาดใหญ่หรือเรื่องเล่าแม่แบบ (meta-narrative) ซึ่งมักเป็นโมทัศน์ที่มีลักษณะครอบจักรวาลและถูกใช้ในการอธิบายผ่านโลกทัศน์แบบใดแบบหนึ่งเป็นหลัก ทำให้ชุดความเชื่อหรือเรื่องเล่าแบบอื่นถูกลดทอนไปจำนวนมาก (Lyotard as cited in Charoensin-o-larn, 2011) กระแสดังกล่าวเกิดขึ้นมาพร้อมกับกระบวนการข้ามพรมแดนของรัฐชาติ (Transnationalism) ที่ช่วยเชื่อมร้อยและเปิดพื้นที่ให้กับผู้คนในส่วนอื่น นำมาสู่กระบวนการต่อรองระหว่างความเป็นโลก ความเป็นชาติและความเป็นท้องถิ่น สอดคล้องกับทฤษฎีการผสมข้ามสายพันธุ์หรือกระบวนการผสม

ผสม (Hybridity) คือ คุณลักษณะประการสำคัญของวัฒนธรรมชาติ (national culture) ที่เชื่อว่า ไม่มีเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ หรือวัฒนธรรมใดที่มีความเป็นเอกภาพด้วยตนเอง โดยปราศจากการได้รับอิทธิพลหรือการเจือปนจากภายนอก (Bhabha, 1990) และเชื่อถึงการผสมผสานและเชื่อมโยงกันในมิติต่าง ๆ โดยไม่มีอำนาจใดที่จะสามารถทำการครอบงำได้อย่างสมบูรณ์ (Praphanturakit, 2008)

ขณะที่ Arjun Appadurai เสนอว่า ความสามารถของรัฐ-ชาติในการผูกขาดการสร้างความจริงรักภักดีจากประชาชนได้คลาญความขลังลง เนื่องจากการเกิดขึ้นของตัวแสดงอื่นจำนวนมาก ได้กลายเป็นแหล่งสร้างความผูกพันหรืออัตลักษณ์ร่วมของผู้คน (Appadurai, 1996) กล่าวคือ กระบวนการข้ามพรมแดนและเทคโนโลยีการสื่อสารได้ทำลายเส้นพรมแดนของรัฐ ก่อให้เกิดกลุ่มความผูกพันหรือชุมชนข้ามถิ่น (diasporic communities) จำนวนมาก และความจงรักภักดีที่ปัจเจกพึงมีต่อชาติได้ถูกถ่ายโอนไปยังกลุ่มความสัมพันธ์อื่นมากขึ้น ซึ่งเป็นตัวแสดงที่มีความแตกต่างจากความเป็นชาติแบบเดิม โดยไม่จำเป็นต้องมีรากฐานทางสายเลือด ชาติพันธุ์ ดินแดน หรือเชื้อชาติร่วมกันมาก่อน ทำให้ “ชาติ” ในความหมายใหม่จึงหมายถึงเรื่องของความผูกพันที่ตัดข้ามพรมแดนรัฐ-ชาติ และตัดข้ามพรมแดนท้องถิ่นสู่ความผูกพันแบบใหม่เกี่ยวกับชาติ (post-national loyalties)” (Praphanturakit, 2008) แสดงให้เห็นถึงสภาวะการณ์ของปัจเจกที่สามารถดำรงอัตลักษณ์ได้อย่างหลากหลาย นอกเหนือจากอัตลักษณ์ความเป็นพลเมืองของรัฐ-ชาติ และสามารถเลือกใช้อัตลักษณ์ดังกล่าวในตำแหน่งแห่งที่ที่เหมาะสมได้

1.4 มโนทัศน์ความเป็นชาติในบริบทของไทย

เมื่อพิจารณามโนทัศน์ความเป็นชาติในบริบทของไทย พบว่า เป็นแนวคิดที่มีข้อถกเถียงจากนักวิชาการหลากหลายสาขา (discipline) เกี่ยวกับจุดเริ่มหรือการปรากฏตัวของความเป็น ‘ชาติ’ ของไทย อย่างไรก็ตาม ลุนพงศ์ สื่อขจรชัย (Luekajornchai, 2021) ได้พยายามจำแนกข้อถกเถียงดังกล่าวออกเป็น 2 กลุ่มในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการเกิดขึ้นของ ‘รัฐชาติไทย’ ได้แก่ กลุ่มที่เชื่อว่ารัฐชาติไทยเกิดขึ้นในช่วงศตวรรษที่ 19 และกลุ่มที่เชื่อว่ารัฐชาติไทยเกิดขึ้นหลังอภิวัฒน์สยาม พ.ศ.2475 โดยแต่ละกลุ่มได้ใช้กรอบคำนิยามในการศึกษาต่างกัน ดังนี้

กลุ่มที่เชื่อว่ารัฐชาติไทยเกิดขึ้นในช่วงศตวรรษที่ 19 มองว่า รัฐไทยก่อนการปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 หรือในช่วงต้นศตวรรษที่ 19 นั้น เป็นรัฐจาริต ไม่ใช่อำนาจอธิปไตย เป็นรัฐจาริตที่ไม่มีอาณาเขตที่แน่นอน ไม่มีการรวมศูนย์ทางอำนาจ มีความหลากหลายของประชากรในทางชาติพันธุ์และยังไม่มีแนวคิด

เรื่องอำนาจอธิปไตย จนกระทั่งเกิดการปฏิรูปการปกครอง สำหรับการใช้นิยามคำว่า ‘ชาติ’ ของนักวิชาการกลุ่มนี้น่าจะใช้คำนิยามตามความหมายทั่วไปในภาษาไทย ปัจจุบัน (Luekajornchai, 2021) โดยอ้างถึงพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 นิยามว่า “ [ชาติ, ชาติติ-] หมายถึง กลุ่มชนที่มีความรู้สึกในเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ประวัติศาสตร์ ความเป็นมา ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมอย่างเดียวกันหรืออยู่ในปกครองรัฐบาลเดียวกัน” กล่าวคือ ชาติมีความหมายเท่ากับประเทศ และประเทศมีประชาชนเป็นพลเมือง ซึ่งอย่างน้อยต่างมีความรู้สึกเรื่อง ‘เชื้อชาติ’ ร่วมกัน ดังนั้น ชาติในความหมายนี้จึงไม่ต่างจาก ‘รัฐชาติ’

ขณะที่กลุ่มที่เชื่อว่ารัฐชาติไทยเกิดขึ้นหลังอภิวัฒน์สยาม พ.ศ.2475 มีความเห็นต่างในเรื่องของการใช้นิยามคำว่า ‘รัฐ’ ‘ชาติ’ และ ‘รัฐชาติ’ ตามความหมายของโลกวิชาการภาษาอังกฤษ ซึ่งแนวคิดของคำดังกล่าวสามารถแยกจากกันได้ ดังคำว่า ‘รัฐ’ สามารถมองได้อย่างกว้าง ๆ เป็นรัฐก่อนสมัยใหม่ และรัฐสมัยใหม่ โดยที่รัฐสมัยใหม่นั้นไม่จำเป็นต้องเป็นรัฐชาติ อีกทั้งการให้ความหมายของคำว่า ‘รัฐชาติ’ ในบริบทของโลกตะวันตกยังเป็นลักษณะของ ‘รัฐประชาชาติ’ ที่มีประชาชนเป็นผู้นิยามคำว่า ‘ชาติ’ ด้วยตนเอง ดังนั้น ในความหมายนี้ชาติจะขาดอารมณ์หรือความรู้สึกของประชาชนไม่ได้ (Luekajornchai, 2021)

นอกจากนี้ แนวคิดเรื่องชาติในบริบทของไทยมักถูกกล่าวถึงและมีความเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่อง ‘ความเป็นไทย’ อย่างแนบแน่นจนแทบกลายเป็นเรื่องเดียวกัน โดยความเป็นไทยดังกล่าวมักถูกนิยามหรือกำหนดภาพลักษณ์ที่แตกต่างกันตามยุคสมัยขึ้นอยู่กับผู้มีอำนาจในขณะนั้น อย่างไรก็ตามพบว่ายังปรากฏภาพของตัวแสดงอื่นซึ่งได้ขึ้นมาท้าทายการนิยามความหมายกระแสหลัก และได้ร่วมให้ความหมายต่อความเป็นชาติหรือความเป็นไทยตามอุดมการณ์ของตน ทำให้พื้นที่ของความเป็นไทยกลายเป็นสนามของการปะทะกันทางวาทกรรมชุดต่าง ๆ ทั้งในระดับวาทกรรมกระแสหลักของรัฐซึ่งมีอำนาจเหนือในการสร้างความชอบธรรมต่ออำนาจการปกครอง และวาทกรรมในระดับอื่นที่มักเกิดขึ้นเพื่อท้าทายหรือต่อรองกับวาทกรรมกระแสหลัก เพื่อจุดมุ่งหมายคือ การแย่งชิงอำนาจนำ (hegemony) ทางความคิดของผู้คน (Winichakul, 2017) และเมื่อพิจารณาถึงกระบวนการ (process) สร้างความเป็นไทยหรือการสร้างชาติโดยรัฐ พบว่า เครื่องมือสำคัญของรัฐในการทำภารกิจ ‘ปลูกต้นรักชาติ’ ถูกกระทำอย่างเข้มข้นผ่านระบบการศึกษา ซึ่งล้วนส่งผลต่อการเรียนรู้ทางสังคมของผู้คนหรือผู้เรียนทางตรง ดังอภิปรายรายละเอียดในส่วนถัดไป

2. ชาติที่เห็น: อุดมการณ์ชาติในพื้นที่การศึกษาไทย

โรงเรียนเป็นสถาบันทางสังคมสมัยใหม่ที่ช่วยส่งเสริมให้อุดมการณ์ชาติสามารถทำงานได้อย่างเข้มแข็ง กล่าวคือ กระบวนการ สัญญา หรือพิธีกรรมที่ปรากฏในปริณิถนาของโรงเรียนเป็นสิ่งที่ถูก ‘เลือก’ หรืออนุญาตให้เกิดขึ้นผ่านการควบคุมของรัฐ โรงเรียนจึงกลายเป็นสถาบันสำคัญที่รัฐสามารถ ‘สร้าง/ผลิต ผลิตซ้ำ/เผยแพร่ และเปลี่ยนแปลง’ ทรัพยากรเชิงสัญลักษณ์ (symbolic resources) และสำนึกของสังคม (consciousness of society) (Sivarom, 2008) ทำให้อำนาจของอุดมการณ์ที่ถูกอนุญาตให้ปรากฏในพื้นที่ของโรงเรียนเป็นสิ่งที่ทรงอิทธิพลอย่างมาก เนื่องจากอุดมการณ์เหล่านั้นไม่ได้ล่องลอยอย่างไม่มีตัวตน แต่มีกลไกเชิงสถาบันหรือเครื่องมือบางอย่างรองรับให้อุดมการณ์เหล่านั้นมีตัวตนและมีความเป็นทางการมากยิ่งขึ้น (Foucault, 1972 as cited in Srisan, 2018) เช่น ผ่านหลักสูตรการเรียนรู้ อาคารสถานที่ กฎระเบียบ หรือพิธีกรรมต่าง ๆ ได้ถูกทำให้กลายเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการกล่อมเกลารูปปฏิบัติการทางความคิดและส่งผลกระทบต่อจิตสำนึกของนักเรียนอย่างอัตโนมัติโดยไม่จำเป็นต้องมีการควบคุม (Anderson, 1998 as cited in Sivarom, 2008) ในส่วนนี้ผู้เขียนนำเสนองานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับอุดมการณ์ชาติในหลักสูตรและแบบเรียนเพื่อชี้ให้เห็นการทำงานของอุดมการณ์ชาติในบริบทพื้นที่การศึกษาไทย

2.1 อุดมการณ์ชาติในหลักสูตรและแบบเรียน

การกำเนิดของรัฐชาติสมัยใหม่ส่งผลอย่างยิ่งต่อการปฏิรูประบบราชการและระบบการศึกษา ในการทำหน้าที่ส่งเสริมและผลิตผู้มีความสามารถตามวิทยาการสมัยใหม่ ซึ่งบริบทของไทยการสร้างสำนึกเรื่องพลเมืองและชาติเกิดขึ้นครั้งแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ (Sattayanuruk, 1989) การสร้างจิตสำนึกความรักชาติในยุคนี้ถูกสอดแทรกผ่านการเรียนในการสอนวิชาจรรยา ซึ่งเป็นวิชาที่มุ่งเน้นการสร้างความเป็นพลเมืองของชาติ และมีแบบเรียนซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับคุณธรรมต่าง ๆ ที่พัฒนานักเรียนไปสู่ความเป็นพลเมืองที่ดีไปจนถึงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ทำให้วิชาจรรยาเป็นวิชาสำคัญที่ช่วยกล่อมเกลานักเรียนกลายเป็นพลเมืองที่ดีของรัฐ (Preededilok, 1995) นอกจากนี้แบบเรียนในสมัยนั้นเน้นในเรื่องการสร้างความจงรักภักดีและการยอมรับต่ออำนาจการปกครองของสถาบันกษัตริย์ซึ่งเป็นศูนย์รวมอำนาจของรัฐสมัยใหม่ที่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม อิทธิพลของแบบเรียนสมัยนั้นยังคงจำกัดอยู่เพียงในหมู่เจ้านายและข้าราชการระดับสูงซึ่งเป็นคนกลุ่มแรกของสังคมไทยที่สามารถเข้าถึงการศึกษาแบบสมัยใหม่ได้ (Juthangkul, 1985 as cited in Poomrarueng & Rodphon, 2017)

ด้านแบบเรียนในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องการรักชาติ ซึ่งมีกษัตริย์เป็นตัวแทนของชาติที่ต้องดำรงและพิทักษ์ไว้ ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์ปลุกใจเสือป่า และเป็นหนึ่งในแบบเรียนของรายวิชา จรรยา ตั้งแต่ พ.ศ.2454-2475 ซึ่งมีการบรรจุพระบรมราโชวาทเป็นหนึ่งในแบบเรียน รวมถึงการขับเน้นอุดมการณ์ชาติที่ยึดโยงกับสถาบันกษัตริย์ สะท้อนถึงความไม่มั่นคงของสถาบันโดยมีปัจจัยภายใน เช่น การวิจารณ์สถาบันกษัตริย์จากนักหนังสือพิมพ์ หรือปัญญาชน ขณะที่ปัจจัยภายนอกคือ การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองในจีน จักรวรรดิรัสเซีย และญี่ปุ่น ซึ่งการนำเสนอเหตุการณ์เหล่านี้จากสื่อสิ่งพิมพ์ส่งผลต่อความมั่นคงในพระราชอำนาจ ทำให้อุดมการณ์รักชาติถูกขับเน้นอย่างเข้มข้นทั้งในบทเรียนและถ่ายทอดผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ นอกจากนี้ การเติบโตเป็นอย่างมากของสื่อสิ่งพิมพ์หรือสำนักพิมพ์ในยุคนี้ เป็นผลมาจากการขยายตัวของระบบการศึกษา ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้เกิดจำนวนผู้มีการศึกษาและสามารถแต่งหนังสือเป็นจำนวนมาก กระทั่งบางเล่มได้รับความนิยมและถูกนำไปใช้เป็นแบบเรียน รวมถึงการนำเสนอเนื้อหาหรือข่าวสารเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของโลกในขณะนั้น ด้วยเกรงว่าผู้เรียนจะได้รับแนวคิดที่รัฐไม่พึงปรารถนา รัฐบาลจึงเห็นว่าควรจะต้องควบคุมและกลั่นกรองแบบเรียน นำมาสู่การออกมาตรการควบคุมการผลิตหนังสือแบบเรียนอย่างเคร่งครัด (Poomrarueng & Rodphon, 2017)

ขณะที่เนื้อหาของแบบเรียนภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 พบว่า มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อลือไปตามระบอบการปกครองที่เปลี่ยนแปลงไป โดยได้นำเนื้อหาของรัฐธรรมนูญ ซึ่งถือเป็น ‘ของใหม่’ มาอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและประชาชน กล่าวคือ เป็นเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการปลูกฝังให้ประชาชนรู้และเข้าใจในระบอบการปกครองใหม่ โดยอธิบายความหมายของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย สิทธิและหน้าที่ของพลเมือง สิทธิการได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย และความเสมอภาคของพลเมืองที่ไม่มีชนชั้น เป็นต้น นอกจากนี้ ในแบบเรียนของวิชาหน้าที่พลเมืองปรากฏเนื้อหากฎหมายและวิธีการเลือกตั้งอย่างละเอียด ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่ารัฐได้คำนึงถึงความเปลี่ยนแปลงทางสถานะของพลเมือง และคำนึงว่าการเลือกตั้งเป็นกลไกหนึ่งที่สำคัญของกระบวนการทางการเมือง (Poomrarueng & Rodphon, 2017) นอกจากนี้ ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เนื้อหาของแบบเรียนถูกใช้เพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนและหน่วยงานราชการอย่างมีนัยสำคัญ เพื่อแสดงให้เห็นว่าประชาชนในฐานะพลเมืองของรัฐจะได้รับการดูแลและอำนวยความสะดวกจากหน่วยงานราชการอย่างไรบ้าง รวมถึงเป็นเนื้อหาที่มีเรื่องราว

สอดคล้องกับชีวิตประจำวันของนักเรียน เช่น เรื่องเกี่ยวกับรถไฟ ไปรษณีย์ ถนนหนทาง คลังออมสิน เป็นต้น (Department of Academic Affairs, 1941 as cited in Wangmee, 2000)

พลวัตความเป็นชาติของไทยแต่ละช่วงเวลาถูกสะท้อนผ่านแบบเรียน กล่าวคือ เนื้อหาหรือจุดเน้นความเป็นชาติไทยในแบบเรียนมีความเปลี่ยนแปลงไปตาม ภัยคุกคามทางการเมืองทั้งจากการเมืองภายในและการเมืองระหว่างประเทศ ดังในช่วงทศวรรษที่ 2500–2510 เป็นยุคที่ไทยเผชิญหน้ากับภัยคุกคามของลัทธิคอมมิวนิสต์ภายใต้รัฐบาลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งอยู่ในช่วงความขัดแย้งของอุดมการณ์ทางการเมือง พบว่า อุดมการณ์ชาติถูกขับเน้นไปที่ ‘ความมั่นคง’ ของชาติ ด้วยการอุมชูอุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ผ่านเนื้อหาสาระการเรียนรู้ในวิชาภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หน้าที่พลเมือง และศีลธรรม ซึ่งดำเนินการไปพร้อมกับการให้ความสำคัญต่อความมั่นคงทางการเมืองและการทหาร อีกทั้งมีจุดมุ่งหมายทางการเมืองภายใน คือ การรื้อถอนความทรงจำและชุดอุดมการณ์รัฐธรรมนูญนิยมที่คณะราษฎรได้เสนอไว้ โดยนำเสนออุดมการณ์ชาติที่มีสถาบันกษัตริย์เป็นเสาหลักแทน และมีการส่งเสริมภาพลักษณ์ของสถาบันกษัตริย์เพื่อป้องกันภัยคุกคามของคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นนโยบายการต่างประเทศที่สำคัญด้วยเช่นกัน (Mascharoen, 1990; Leawpiroj, 2018) นอกจากนี้พบว่า เนื้อหาในแบบเรียนยุคนี้มักมีความสอดคล้องกับสุนทรพจน์ของสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งขับเน้นเนื้อหาที่ส่งเสริมความภูมิใจในชาติ สถาบันกษัตริย์ และความสำคัญของการกองทัพ ข้อสังเกตบางประการคือ มีการนำเสนอประชาธิปไตยในบริบทของไทยที่ให้ความสำคัญต่อสถาบันกษัตริย์เป็นอุดมการณ์ที่ถูกพูดถึงมากในแบบเรียน ซึ่งเป็นการเน้นย้ำอุดมการณ์ทางการเมืองที่เป็นชั่วคราวข้ามของคอมมิวนิสต์ที่เป็นภัยคุกคามสำคัญของรัฐขณะนั้น (Nimnuan, 2021)

จากที่กล่าวมาข้างต้น แม้พบว่าผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการกำหนดทิศทางของแบบเรียนมักเป็นผู้มีอำนาจการปกครองอย่างเป็นทางการในขณะนั้น ทว่าในช่วงหนึ่งพลังทางการเมืองของมวลชนกลายเป็นส่วนสำคัญที่สามารถส่งอิทธิพลต่อการกำหนดเนื้อหาในแบบเรียนได้ นั่นคือ เหตุการณ์ความเคลื่อนไหว 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 พบว่า หลักสูตรการศึกษาได้นำความเคลื่อนไหว 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 มาเป็นจุดเน้นในจุดมุ่งหมายของหลักสูตรฯ โดยมีการปรับจากหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ.2503 ซึ่งมีเนื้อหาในลักษณะอนุรักษนิยม มาสู่การใช้หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ.2518 เพื่อให้เนื้อหาสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในขณะนั้น ดังปรากฏข้อความว่า

“เพื่อให้เป็นพลเมืองดีมีศีลธรรม รู้จักสิทธิหน้าที่ รู้จักแก้ปัญหาด้วยสันติวิธี ตลอดจนมีทัศนคติในการเสริมสร้างความเป็นธรรมในสังคมประชาธิปไตย” (Ministry of Education, 1975 as cited in Poomrarueng, 2015) ซึ่งในหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษา พ.ศ.2518 นี้ มีการเสนอเนื้อหาที่ขยายภาพแนวความคิดการสร้างพลเมืองที่ดีให้ชัดเจนมากขึ้น รวมถึงวิธีการแก้ปัญหาด้วยสันติวิธี ซึ่งสอดคล้องกับบริบททางการเมืองในก่อนหน้านี (Poomrarueng, 2015)

สำหรับแบบเรียนภายหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ.2519 พบว่า เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับลัทธิทางการเมืองอื่นนอกเหนือจากประชาธิปไตยได้ถูกสั่งห้ามในการสอนทั้งหมด และมีการปรับปรุงหลักสูตรประโยคมัธยมศึกษา หมวดวิชาสังคมศึกษา พ.ศ.2520 เพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐบาล ซึ่งเนื้อหาของหลักสูตรมีการปลูกจิตสำนึกความเป็นชาตินิยม มีการยกเลิกแบบเรียนที่เน้นอุดมการณ์เสรีนิยมที่ถูกมองว่าเกินขอบเขตและอาจส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของรัฐ ขณะเดียวกันไม่สนับสนุนให้มีกิจกรรมของนักเรียนและนักศึกษาในทุกระดับด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ยังมีการเร่งจัดพิมพ์หนังสือเพื่อเชิดชูเกียรติคุณของวีรบุรุษและวีรสตรีของชาติ รวมถึงหนังสือเพื่อเทิดทูนสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เพื่อหวังว่าจะสามารถทดแทนหนังสือที่มีเนื้อหาบั่นทอนความมั่นคงของชาติได้ (Poomrarueng, 2015)

งานศึกษาหลักสูตรและเนื้อหาในแบบเรียนช่วง พ.ศ.2520–2531 จำนวนหนึ่งชี้ไปในทิศทางเดียวกันว่า บริบททางการเมืองมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการเรียนและเนื้อหาในแบบเรียน ซึ่งมีการรวมศูนย์อำนาจของรัฐบาลมาโดยตลอด บทเรียนยังคงทำหน้าที่กล่อมเกล้าให้เกิดความรู้และความเข้าใจทางการเมือง การยอมรับอำนาจรัฐด้วยการเป็นพลเมืองที่ดี และที่สำคัญคือการมีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ (Praditsarn, 1996; Laptanaporn, 2003; Thammawintra, 1989) อีกทั้งความต้องการของรัฐในแต่ละยุคสมัยยังสะท้อนผ่านแบบเรียน โดยเฉพาะในแบบเรียนวิชาสังคมศึกษาช่วง พ.ศ.2503–2555 พบว่า บริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ในแต่ละช่วงเวลา ล้วนมีผลต่อการกำหนดเนื้อหาและหลักสูตรของการศึกษาชาติ ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงในด้านเนื้อหาและกรอบคิดตามความต้องการของรัฐ (Poomrarueng, 2015) สำหรับแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองในช่วงดังกล่าว พบว่า มีจุดเน้นร่วมกัน 3 ประการ คือ 1) ความมั่นคงของรัฐ 2) ความเป็นพลเมืองที่ดีในวิถีประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข และ 3) สถานะและความสำคัญของพระมหากษัตริย์ โดยปัจจัยที่มีผลอย่างยิ่งต่อการกำหนดเนื้อหาในแบบเรียนของช่วงเวลาดังกล่าวคือ นักวิชาการศึกษาในระบบ

ราชการ ซึ่งมักกำหนดทิศทางของเนื้อหาในแบบเรียนหรือหลักสูตร เพื่อตอบสนองแนวคิดของกลุ่มอนุรักษ์นิยมภายในกระทรวงศึกษาธิการ (Nimnuan, 2016)

ภายหลังการรัฐประหาร พ.ศ.2557 มีการเปลี่ยนแปลงด้านสาระการเรียนรู้เพิ่มเติมในรายวิชาหน้าที่พลเมือง โดยมีความสอดคล้องกับนโยบายของคณะกรรมการความสงบแห่งชาติ (คสช.) นั่นคือ การเสนอค่านิยมหลัก 12 ประการ เพื่อให้เป็นแนวปฏิบัติของโรงเรียนและส่งเสริมความเป็นพลเมืองที่ดีของชาติ (Suksawat, 2017) สำหรับเนื้อหาในแบบเรียนตามหลักสูตรหลักสูตรแกนกลาง พ.ศ.2551 พบว่าอุดมการณ์ชาตินิยมในแบบเรียนมี 2 ประการสำคัญคือ ราชอาณาจักรสยามและเชื้อชาตินิยม โดยแนวคิดชาตินิยมมีจุดเน้นที่ความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในฐานะหัวใจของชาติ ขณะที่แนวคิดแบบเชื้อชาตินิยมยังคงทำงานด้วยการสถาปนาให้ประเทศเพื่อนบ้านเป็นคู่อริหรือศัตรูของชาติ โดยได้รับอิทธิพลมาจากเค้าโครงประวัติศาสตร์สกุลกรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นหลัก (Bang-Or, 2013) ซึ่งมีความย้อนแย้งกับบริบทการเมืองระหว่างประเทศที่สนับสนุนการรวมกลุ่มเพื่อเป็นประชาคมเดียวกันของประเทศในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หรืออาเซียน (Association of South East Asian Nations: ASEAN) นอกจากนี้ เนื้อหาการสอนในรายวิชาสังคมศึกษาจากหลักสูตรดังกล่าว เน้นไปที่การผลิตซ้ำเนื้อหาประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยมเป็นหลัก โดยให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ของสถาบันกษัตริย์และไม่มีชาติของ ‘ประชาชน’ อยู่ในแบบเรียน ยิ่งกว่านั้นคือ การเสนอภาพของประชาชนที่มีสถานะเป็นพลกรัณ (subjecthood) แต่ไม่ใช่พลเมือง (citizen) ทำให้สอดคล้องกับจุดเน้นของเนื้อหาที่มุ่งเน้นได้เป็นอย่างดี (Punwichai, 1999 as cited in Sripokangkul, 2020)

จากการทบทวนงานศึกษาข้างต้น พบว่า อุดมการณ์ชาติปรากฏอยู่ในบริบท (context) ของ Bronfenbrenner (1977) ซึ่งบริบทดังกล่าวเป็นหนึ่งในนิเวศการเรียนรู้ที่สำคัญของนักเรียนทั้งในระดับจุลภาค (microsystem) และระดับมหภาค (macrosystem) อีกทั้งยังเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรและระบบการศึกษาอย่างเป็นทางการของรัฐ กล่าวคือ แบบเรียนและสภาพแวดล้อมทางกายภาพของผู้เรียนเป็นสิ่งที่ปฏิสัมพันธ์และส่งผลต่อการเรียนรู้หรือกระบวนการคิดของผู้เรียนโดยตรง หากแบบเรียนและสภาพแวดล้อมทางกายภาพไม่ส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดทักษะการคิดเชิงวิพากษ์จะทำให้ผู้เรียนถูกรอบงำจากเนื้อหาหรืออุดมการณ์ที่ปรากฏอยู่ได้ เนื่องจากรูปแบบของการสอนในระบบการศึกษาไทยมักมีลักษณะของ ‘การสอนสั่ง’ ดังนั้น วิชาใดก็ตามที่มีลักษณะของการท่องจำที่มีการสอดแทรกอุดมการณ์บางอย่างเข้าไป รวมถึงการถูกผลิตซ้ำและส่งต่อให้กับนักเรียนอย่างเป็นระบบ ทำให้เรื่องเล่าหรืออุดมการณ์เหล่านั้นกลายเป็นเรื่องเล่ากระแสหลักที่ได้รับการยอมรับจากสังคมได้

เมื่อพิจารณาเนื้อหาของแบบเรียนของไทยในแต่ละยุค พบว่า มีความสอดคล้องกับบริบททางการเมืองอย่างมีนัยสำคัญ โดยเฉพาะในรายวิชาสังคมศึกษา หน้าที่พลเมือง และประวัติศาสตร์ อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นความพยายามในการกำหนดและเลือกสรรจากรัฐให้ใช้แบบเรียนที่มีเนื้อหาส่งเสริมกับอุดมการณ์หลักของชาติเท่านั้น โดยอุดมการณ์ชาติหรือความหมายของชาติที่ถูกสถาปนาอย่างเป็นทางการและได้รับการขบขัน คือ การให้ความสำคัญต่อ ‘ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์’ ซึ่งเป็นแนวคิดที่ถูกสถาปนามาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 6 จากภัยคุกคามต่าง ๆ ดังที่กล่าวไปข้างต้น และยังคงถูกนำมาใช้อย่างเป็นทางการในพื้นที่การศึกษาจนถึงปัจจุบัน ขณะที่พฤติกรรมการเรียนรู้ของนักเรียนในปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงไปตามความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่สร้างความแตกต่างทางความคิด ความเชื่อ หรือค่านิยมหลายประการของนักเรียนปัจจุบันกับผู้คนที่เคยเติบโตมาจากอีกยุคหนึ่ง (Bronfenbrenner, 1977)

3. ชาติที่ (อยาก) เป็น: พื้นที่และการนิยามความหมายของ ‘ชาติ’ ที่เปลี่ยนไป

ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการสื่อสาร มักถูกอธิบายว่าเป็นกระบวนการที่ทำให้ผู้คนเข้าสู่ภาวะคลาสิกความผูกพันที่มีต่อรัฐ ชาติ และสังคม (Boonmee, 2004) อย่างไรก็ตามผู้เขียนเห็นว่า กระบวนการดังกล่าวไม่ได้ทำให้ความรู้สึกดังกล่าวของผู้คนหายไป การจินตนาการถึงชุมชนชาติของผู้คนยังคงอยู่ ทว่า กระบวนการ พื้นที่ และการให้ความหมายต่อจินตนาการความเป็นชาติของผู้คนมีการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มนักเรียนหรือเยาวชนที่มีความสนใจและมีส่วนร่วมทางการเมือง กล่าวคือ ความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบในการสร้างจินตนาการร่วมของผู้คนได้เคลื่อนจากพื้นที่ออฟไลน์ที่ต้องอาศัยสื่อสิ่งพิมพ์เป็นสื่อสำคัญมาสู่พื้นที่ออนไลน์ซึ่งมีลักษณะเป็นสังคมเสมือนที่อาศัยเทคโนโลยีสื่อสารเป็นปัจจัยสำคัญในการก่อร่างบทสนทนาว่าด้วยความเป็นชาติ อีกทั้งยังเป็นบทสนทนาที่มีความแตกต่างจากแนวคิดที่ปรากฏในแบบเรียนหรือระบบการศึกษาอย่างเป็นทางการของรัฐ และบทสนทนาดังกล่าวมีความทรงพลังมากพอที่เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้เกิดความเคลื่อนไหวทางการเมืองของนักเรียนหรือเยาวชน พ.ศ.2563

ในส่วนนี้ ผู้เขียนอภิปรายถึงประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการนิยามความหมายชาติของนักเรียน ประกอบด้วย 2 ประเด็นสำคัญ ได้แก่ พื้นที่ออนไลน์ในฐานะพื้นที่ปฏิบัติการเพื่อสร้างความหมาย และจินตนาการความเป็นชาติที่แตกต่างจากแบบเรียนดังอภิปรายต่อไปนี้

3.1 พื้นที่ออนไลน์ในฐานะพื้นที่ปฏิบัติการเพื่อสร้างความหมาย

ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการสื่อสาร โดยเฉพาะการใช้อินเทอร์เน็ต รวมถึงอุปกรณ์การสื่อสารมีการขยายตัวเป็นอย่างมากนับตั้งแต่ พ.ศ.2552 เป็นต้นมา ทำให้นักเรียนหรือเยาวชนที่เติบโตมาในช่วงทศวรรษที่ 2550 มีความเป็น “พลเมืองดิจิทัลโดยกำเนิด” (digital natives)⁵ มีความสามารถเข้าถึงข่าวสาร ความรู้ และเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการทางสังคมในพื้นที่ออนไลน์ได้อย่างกว้างขวางและฉับไว (Baker & Phongpaichit, 2023; Tantrakoonsab, 2023) ดังปรากฏให้เห็นภาพของการรวมกลุ่มในพื้นที่ออนไลน์ในลักษณะทันทีทันใด (real time) กล่าวคือ เมื่อมีเหตุการณ์หรือประเด็นเร่งด่วนเกิดขึ้น โดยการรวมกลุ่มดังกล่าวเกิดขึ้นบนแพลตฟอร์มที่หลากหลาย เช่น ทวิตเตอร์ (Twitter) คลับเฮาส์ (Clubhouse) ดิสคอร์ด (Discord) เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวในพื้นที่ออนไลน์เป็นพื้นที่ที่เปิดกว้างให้กับทุกคน กล่าวคือ ทุกคนสามารถเป็นผู้ริเริ่มหรือเป็นแกนหลักในการสร้างกิจกรรมหรือปฏิบัติการในพื้นที่ออนไลน์ ซึ่งถือเป็นกิจกรรมที่สามารถเกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็วและไม่ใช้ทรัพยากรเงินกำลังที่พวกเขามี นอกจากนี้ พื้นที่ออนไลน์ยังเป็นพื้นที่สำหรับการรับรู้ การแสดงจุดยืน การแลกเปลี่ยน และการร่วมแบ่งปันเชิงอุดมการณ์หรือประสบการณ์ การต่อสู้ของคนร่วมสมัย ซึ่งแม้ความเคลื่อนไหวจะเกิดขึ้นในต่างพื้นที่แต่ก็สามารถส่งต่อแรงบันดาลใจ คุณค่า และสัญญา รวมถึงยุทธศาสตร์การเคลื่อนไหวร่วมกันได้

นอกจากนี้ ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสารยังส่งผลต่อการบ่มเพาะทักษะและคุณลักษณะบางประการที่สำคัญของนักเรียน คือ ทักษะการสืบค้นข้อมูล ทำให้องค์ความรู้หรือเรื่องเล่าแม่แบบว่าด้วยความเป็นชาติที่ปรากฏในระบบการศึกษาถูกท้าทายจากเรื่องเล่าชุดอื่นที่ไม่ได้รับอนุญาตให้มีที่ทางในพื้นที่ทางการของรัฐ ทักษะและคุณลักษณะดังกล่าวเป็นผลมาจากความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรด้านองค์ความรู้ วรรณกรรมทั้งไทยและต่างประเทศ รวมถึงสื่อแขนงภาพยนตร์และสารคดีต่าง ๆ ผ่านการเข้าถึงด้วยอินเทอร์เน็ต ทำให้นักเรียนสามารถสืบค้นเรื่องเล่าหรือองค์ความรู้อื่นในประเด็นที่ตนสนใจได้อย่างไร้ขีดจำกัด ซึ่งในหลายเรื่องเล่า/องค์ความรู้ที่สืบค้นนั้น มักเป็นสิ่งที่ขัดแย้งและไม่เป็นเนื้อเดียวกับองค์ความรู้ที่พวกเขาและเธอได้รับจากโรงเรียนหรือแบบเรียน ก่อให้เกิดการตั้งคำถามและการสืบค้นข้อมูลอย่างต่อเนื่อง ดังที่มาร์ค (นามสมมติ) นักเรียนจากกรุงเทพฯ

⁵ โปรดทำความเข้าใจแนวคิดเรื่อง Digital natives เพิ่มเติมได้ที่ Helsper and Eynon (2010); Bennett, Maton, & Kervin (2008)

ได้สะท้อนถึงความสนใจของเขาและเพื่อน ๆ ต่อการเคลื่อนไหว พ.ศ.2563 ซึ่งเป็นแรงบันดาลใจให้เขาได้กลับไปศึกษาการเคลื่อนไหวของขบวนการนักศึกษาในอดีตเพื่อพยายามตอบคำถามความอยากรู้ของตนที่มีต่อความเคลื่อนไหวในปัจจุบันและทำให้เขากลายเป็นหนึ่งในผู้ผลิตเรื่องเล่าผ่านการจัดทำหนังสือที่เป็นผลมาจากการสืบค้นข้อมูล ซึ่งมาร์คมองว่า สิ่งนี้คือการ ‘กระทำการ’ ทางการเมืองรูปแบบหนึ่งที่เป็นผลมาจากความสนใจของตน

“พวกผมมาเจอกันใน Discord ที่ชื่อว่า ‘ปัญญาชน’ ที่มีการคุยเรื่องการเมืองกัน เราหลายคนเจอกันในนั้นแล้วร่วมคุยหรือถกกันในประเด็นทางการเมือง มันทำให้พวกผมลงลึกกันไปเรื่อย ๆ เมื่อมีคำถาม เราก็ไปช่วยกันหาคำตอบ และตอนนั้นผมกำลังทำหนังสือที่มันตั้งต้นมาด้วยการตั้งคำถามจากการเคลื่อนไหว ทำให้เราต้องค้นข้อมูลกันหนักมาก ด้วยความที่สังคมรอบตัวเป็นแบบนี้ มันเลยช่วยฟอร์มความคิดทางการเมืองของผม”

(มาร์ค นามสมมติ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 มิถุนายน 2566)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพื้นที่หรือสื่อสังคมออนไลน์จะเป็นพื้นที่ที่ส่งผลต่อการรับรู้ของผู้คนได้อย่างไร้ขีดจำกัด กัปตัน (นามสมมติ) นักเรียนจากพื้นที่ชายแดนใต้ก็สะท้อนให้เห็นว่า ทักษะของหนึ่งที่สำคัญที่ควรต้องมีควบคู่กัน ได้แก่ ทักษะการรู้เท่าทันสื่อ (media literacy) เพื่อใช้เป็นตัวช่วยในการกลั่นกรองการรับข้อมูลที่มีอย่างมหาศาลในพื้นที่ออนไลน์ก่อนที่จะรับชุดข้อมูลเหล่านั้นเข้ามาเป็นชุดความเชื่อของตน โดยต้องพิจารณาก่อนว่าจุดประสงค์ของสื่อเหล่านั้นเป็นเพื่อการยุยงการแสดงความคิดเห็นส่วนตัว หรือการให้ข้อมูลข่าวสาร (กัปตัน นามสมมติ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 กรกฎาคม 2566)

3.2 จินตนาการความเป็นชาติที่แตกต่างจากแบบเรียน

สภาพสังคมในหัวงหลายปีที่ผ่านมา นักเรียนและคนรุ่นใหม่จำนวนไม่น้อยกำลังเผชิญกับปัญหารอบตัวที่ส่งผลต่อผลประโยชน์และคุณภาพชีวิตของตน เช่น ความไม่มีประสิทธิภาพของภาคส่วนต่าง ๆ ในประเทศ คุณภาพการศึกษาที่ไม่ตอบโจทย์กับชีวิต วัฒนธรรมอำนาจและความรุนแรงนับตั้งแต่ระดับครอบครัวและโรงเรียน ปัญหาเรื่องสิทธิเสรีภาพในการแสดงออกทางการเมือง เป็นต้น

(Lertchoosakul, 2021) ขณะที่อีกด้านพวกเขาถูกบีบคั้นจากกระแสโลกที่เรียกร้องให้คนรุ่นใหม่มีศักยภาพมากพอเพื่อรับมือกับการแข่งขันและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและรุนแรง เพื่อนำไปสู่หนทางการแก้ปัญหาดังกล่าว กลไกทางการเมืองจึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่พวกเขาเห็นว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยกำหนดทิศทางของสังคมหรือชาติให้เป็นดังที่พวกเขาจินตนาการไว้ได้

ดังนั้น เมื่อศาลรัฐธรรมนูญมีคำสั่งยุบพรรคขนาดใหญ่เมื่อ พ.ศ.2563 ซึ่งเป็นพรรคการเมืองที่คนรุ่นใหม่มีความรู้สึกยึดโยงด้วยอย่างมีนัยสำคัญ (Baker & Phongpaichit, 2023) ผลการตัดสินจากศาลทำให้เห็นว่า กลไกสำคัญอย่างพรรคการเมืองที่จะพาพวกเขาไปสู่สังคมที่จินตนาการไว้ได้ถูกทำลายลง ประการสำคัญเหตุการณ์นี้ได้แสดงให้เห็นว่า กลไกทางการเมืองถูกแทรกแซงโดยการใช้อำนาจของศาลรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นกลไกหนึ่งในการถ่วงดุลอำนาจอธิปไตย ดังนั้น การชุมนุมจึงเป็นทางเลือกที่ถูกใช้เพื่อแสดงออกทางการเมือง โดยเหตุการณ์ครั้งนั้นทำให้เกิดความเคลื่อนไหวทางการเมืองของกลุ่มนักเรียนและคนรุ่นใหม่อย่างน้อย 86 แห่ง ในพื้นที่ทั่วประเทศ (Baker & Phongpaichit, 2023) โดยใช้ลักษณะของม็อบฉับพลันหรือแฟลชม็อบ (flash mob) และมีการชุมนุมอย่างต่อเนื่องโดยมีรายละเอียดเชิงประเด็นที่แตกต่างกันไปตามกลุ่มแกนนำ

ปัจจุบัน แม้กระแสความเคลื่อนไหวของเยาวชนคนรุ่นใหม่จะอ่อนกำลังลง ทว่า คุณูปการของการเคลื่อนไหว พ.ศ.2563 คือ การเปิดพื้นที่ให้ผู้คนสามารถสร้างบทสนทนาในประเด็นทางการเมืองได้อย่างกว้างขวาง ดังเช่นงานศึกษานี้ซึ่งตั้งต้นความสนใจมาจากความเคลื่อนไหวครั้งนั้นของนักเรียนมัธยมต่อการให้ความหมายชาติ ดังที่ ธนาภรณ์ พรหมภักดิ์ ตัวแทนนักเรียนได้สะท้อนผ่านสื่อว่า “เรื่องของชาติกับการเมืองไม่เคยแยกจากกัน และแรกเริ่มนั้น ‘ชาติ’ ก็เป็นสิ่งที่ถูกสถาบันทางการเมืองสร้างขึ้น มีชนชั้นนำกำหนดความหมาย บริบทแรกเริ่มก็เหมาะสม เพราะในสมัยนั้นยังไม่มีแนวคิดเรื่องของพลเมือง แต่ความหมายในอดีตไม่สามารถปรับใช้ในบริบทปัจจุบัน เพราะว่า ‘ชาติ’ มาจากการที่ประชาชนทุกคนสามารถร่วมกันสร้างและกำหนดความหมายได้...ไม่ใช่แค่ให้คำนี้มีความหมายโดยผ่านการมองจากคนหรือกลุ่ม ๆ เดียว” (Chetpayark, 2020)

จากข้อความดังกล่าวนำมาสู่การตั้งต้นบทสนทนาของงานศึกษานี้ ในประเด็นว่าด้วยการให้ความหมายชาติของนักเรียนจากกลุ่มศึกษา ได้แก่ นักเรียนมัธยมปลายที่มีความสนใจทางการเมืองจากพื้นที่กรุงเทพฯ หรือปริมณฑล และพื้นที่ชายแดนใต้⁶ (ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส) พบว่า การให้ความหมายของชาติในความคิดของกลุ่มศึกษา ไม่สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องชาติที่ถูกสถาปนาและนำเสนอผ่านระบบการศึกษา นั่นคือ ‘ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์’ ทว่า บทสนทนาที่มักถูกกล่าวถึงคือความหมายของชาติที่ประกอบด้วยผู้คนภายในเขตแดนของรัฐในฐานะประชาชนหรือพลเมืองเป็นองค์ประธานสำคัญ อีกทั้งความแตกต่างหลากหลายของกลุ่มชนภายในเขตแดนของรัฐเป็นประเด็นหนึ่งที่พวกเขาให้ความสำคัญและถูกกล่าวถึงเมื่อสนทนาในประเด็นดังกล่าว นอกจากนี้พวกเขาตระหนักดีว่า ระบบการศึกษาที่หล่อหลอมพวกเขานั้น พยายามนำเสนอและกล่อมเกลียดด้วยอุดมการณ์และเรื่องเล่าชุดหนึ่ง อย่างไรก็ตาม พวกเขาเห็นว่าระบบการศึกษาเป็นเพียงนิเวศการเรียนรู้ระบบหนึ่งท่ามกลางนิเวศการเรียนรู้ที่หลากหลายระบบที่รายล้อมพวกเขาอยู่เช่นกัน

ดังตัวอย่างบทสนทนาที่สะท้อนจาก อารีฟิน (นามสมมติ) นักเรียนมัธยมจากพื้นที่ชายแดนใต้ สะท้อนถึงความสำคัญของความหลากหลายของกลุ่มชนในชาติ และควรเป็นสิ่งที่พึงตระหนักว่า ภายใต้ความเป็นชาตินี้ประกอบด้วยกลุ่มชนที่มีความหลากหลาย ดังนั้น นำมาสู่คำถามว่า การมีอยู่ของความหลากหลายนี้จะถูกจัดวางให้เป็นส่วนหนึ่งของชาติได้อย่างไร

“ชาติคือกลุ่มชนที่ไม่ใช่แค่กลุ่มชนกลุ่มหนึ่งเพียงกลุ่มเดียว โดยส่วนใหญ่หลายประเทศไม่ใช่แค่คนกลุ่มเดียว อยู่ที่ว่าจะยอมรับหรือแปลว่าในชาติมีกลุ่มคนที่หลากหลาย อย่างไทยก็มีมลายูเยอะแต่ก็ถูกกลืนไปเป็นไทย อย่างทางภาคเหนือก็จะมีเผ่าม้ง หรือเผ่าต่าง ๆ ทางอีสานก็มีคนหลายกลุ่ม การมีอยู่ของคนหลายกลุ่มนี้ก็อยู่ที่ว่าจะถูกยอมรับและนับรวมให้อยู่ในคำว่าชาติหรือเปล่า”

(อารีฟิน นามสมมติ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 24 กรกฎาคม 2566)

⁶ ผู้เขียนตระหนักถึงความซับซ้อนของบริบทและประวัติศาสตร์ของพื้นที่ ซึ่งมีเรื่องเล่าที่ไม่ลงรอยกับเรื่องเล่ากระแสหลักของรัฐ ในบทความนี้ผู้เขียนได้เลือกข้อมูลบางส่วนเพื่อสนับสนุนในประเด็นการให้ความหมายต่อชาติของนักเรียนที่มีความแตกต่างจากอุดมการณ์ชาติที่เสนอผ่านระบบการศึกษาเป็นสำคัญ

ในทำนองเดียวกัน ความหลากหลายของผู้คนในชาติเป็นสิ่งที่ถูกตระหนักถึงจากมาร์คและก๊ิก (นามสมมติ) นักเรียนในพื้นที่กรุงเทพฯ และปริมณฑลเช่นกัน โดยเห็นว่า ภายในชาติประกอบด้วยความหลากหลายที่มักไม่ปรากฏหรือถูกกล่าวถึงในนิยามความเป็นชาติกระแสหลัก หรือในพื้นที่ของระบบการศึกษา ทว่า ในมุมมองของพวกเขา ความหลากหลายเหล่านี้ได้กลายเป็นสิ่งที่คนรุ่นใหม่ได้ตระหนักถึงด้วยความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสารที่ทำให้พวกเขาได้รับความคิดทางการเมืองที่เป็นปทัสถาน (norms) ในระดับสากล อีกทั้งยังได้รับรู้เรื่องราว/เรื่องเล่าของผู้คนที่มีความหลากหลายภายใต้เขตแดนของรัฐมากยิ่งขึ้น

“เราตระหนักว่า ความเป็นไทยไม่ได้มีแค่ความเป็นภาคกลางอย่างเดียว มันมีพื้นที่ของคนอีสาน คนเหนือ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถูกนำเสนอออกมามากขึ้น ผมคิดว่าความเป็นเอกลักษณ์แบบภาคกลางมันถูกสร้างผ่านระบบและระเบียบของแบบเรียนมาโดยตลอด เมื่อตำราเรียนแบบนี้หายไป ความเป็นชาตินิยมหรือเอกลักษณ์แบบภาคกลางมันจะสูญเลิอำนาจตรงนี้ไป ความเป็นภาคกลางที่ถูกผูกกับความเป็นชาติ”

(มาร์ค นามสมมติ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 มิถุนายน 2566)

“การนำเสนอเรื่องชาติผ่านหลักสูตรแกนกลางด้วยแนวคิด ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ก็มีสอนทุกที่ที่มีระบบโรงเรียนของรัฐ แต่มันเป็นเพียงส่วนหนึ่ง เพราะมันก็จะมามีบริบทภายนอกที่หล่อหลอมพวกเราในอีกแบบหนึ่ง”

(ก๊ิก นามสมมติ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 มิถุนายน 2566)

จากข้อมูลที่น่าเสนอข้างต้น ผู้เขียนเห็นว่าความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การผูกขาดการสร้างความรักชาติของรัฐได้คลายความขลังลง (Appadurai, 1996) เนื่องจากการเปิดพรมแดนและการเปิดพื้นที่ในโลกเสมือนที่ทำให้ผู้คนหรือนักเรียนสามารถเข้าถึงเรื่องเล่าชุดอื่น หรือขณะเดียวกันพวกเขาและเธออาจกลายเป็นหนึ่งในผู้สร้างเรื่องเล่าชุดใหม่ได้ด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ ข้อสังเกตประการหนึ่งที่พบเมื่อสนทนาประเด็นเรื่องชาติกับกลุ่มศึกษา พบว่า แม้ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีจะช่วยให้เส้นเขตแดนของรัฐมีลักษณะพร่าเลือนและมีความข้ามชาติ

มากขึ้น ทว่าตัวแสดงหลักของการกล่าวถึงยังคงเป็นตัวแสดงที่อยู่ภายใต้เขตแดนของประเทศไทยเป็นสำคัญ โดยจุดเน้นความสำคัญของเรื่องได้ถูกถ่ายโอนความสัมพันธ์จากรัฐชาติขนาดใหญ่ไปสู่หน่วยทางสังคมที่มีความหลากหลายภายใต้เขตแดนของรัฐมากยิ่งขึ้น หรืออีกนัยหนึ่ง ความรู้สึกถึงความเป็นท้องถิ่นนิยมหรืออัตลักษณ์ร่วมของผู้คนในระดับภูมิภาคมีความเข้มข้นและถูกตระหนักถึงมากยิ่งขึ้น เมื่อมีการสนทนาในประเด็นว่าด้วยความเป็นชาติ

มุมมองดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างชัดเจนกับอารีฟิน นักเรียนจากพื้นที่ชายแดนใต้ที่ดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมของสังคมที่ปะทะกับความแตกต่างกับประเทศไทยอย่างชัดเจน ทั้งด้านชาติพันธุ์ ศาสนา และภาษา รวมถึงสิทธิและความดั่งของ ‘เสียง’ ของผู้คนในพื้นที่ที่มีความแตกต่างกันอันเนื่องมาจากปัจจัยต่าง ๆ (เช่น ปัจจัยทางเศรษฐกิจ การเมือง หรือศาสนา เป็นต้น) ขณะที่มาร์คและกัก นักเรียนจากพื้นที่กรุงเทพฯ และปริมณฑล แม้จะอยู่ในบริบทที่ความเป็นไทยกระแสหลักทำงานอย่างเข้มข้น ทว่า พวกเขาตระหนักถึงความแตกต่างที่ดำรงอยู่ภายใต้เขตแดนของรัฐ มากกว่านั้นพวกเขาเข้าใจถึงกระบวนการ ‘การทำให้กลายเป็นไทย’ ของรัฐที่กระทำต่อพื้นที่ต่าง ๆ ผ่านระบบการศึกษาหรือระบบราชการของไทย ซึ่งยังคงมีอิทธิพลอยู่ไม่น้อยกับผู้คนในสังคม

เพราะเหตุใดความแตกต่างหลากหลายของกลุ่มคนถึงเป็นประเด็นที่ถูกนำขึ้นมาเน้นย้ำมากยิ่งขึ้น ปฏิเสธไม่ได้ว่าการเคลื่อนไหวในห้วง พ.ศ.2563 ได้เปิดพื้นที่ในการวิพากษ์ต่อสถาบันตบตะโกทางความคิดหลายอย่างของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งลักษณะหรือนิยามของ ‘ความเป็นไทย’ ที่ได้ครองพื้นที่หลักและเบียดขับความเป็นอื่นให้มีที่ทางน้อยลงในพื้นที่ทางการเมืองของรัฐ เมื่อชาตินิยมแบบไทยได้ถูกท้าทายโดยคนรุ่นใหม่ โดยเฉพาะในพื้นที่กรุงเทพฯ และปริมณฑล ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ความเป็นไทยกระแสหลักได้สถาปนาและมีอิทธิพลอย่างเข้มข้น ความท้าทายต่อชาตินิยมดังกล่าวทำให้ ‘เสียง’ หรือวัฒนธรรมที่ถูกกดไว้มีที่ทางมากขึ้น โดยมีเทคโนโลยีการสื่อสารเป็นเครื่องมือสำคัญในการเปิดพื้นที่ในการเผยแพร่เสียงหรือการแสดงอัตลักษณ์ในรูปแบบต่าง ๆ รวมถึงเป็นตัวเชื่อมร้อยให้คนทุกกลุ่มพร้อมที่จะร่วมเป็นส่วนหนึ่งของกระแสการเคลื่อนไหวที่ปรากฏ ณ ห้วงเวลาใดเวลาหนึ่งได้อย่างรวดเร็วและกว้างขวางเพื่อร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการก่อร่างทางความคิดและการร่วมนิยามความหมายชาติที่ต่างจากเดิม ดังที่มาร์คได้สะท้อนไว้

“ผมคิดว่า ขบวนการเคลื่อนไหวในไทยไม่ได้ based on กับ objects หรือความเป็นชาติในแบบที่เราคิดอีกต่อไปแล้ว แต่มันเป็นลักษณะของ identities ที่คนรุ่นใหม่ฟอร์มขึ้นมาเอง ความเป็นชาตินิยมพลเรือนที่ปฏิเสธ traditions บางอย่าง ปฏิเสธความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบัน บางอย่างออกไป โดยได้รับอิทธิพลจาก pop culture หรือเทคโนโลยีที่ทำให้เราเห็นโลกกว้างขึ้น”

(มาร์ค นามสมมติ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 มิถุนายน 2566)

จินตนาการใหม่ของการเรียนรู้: การเรียนรู้ที่ทะลุกรอบคิดความเป็น ‘ชาติ’

“หรือชาติจะแปรเปลี่ยน: ข้อท้าทายของมโนทัศน์ว่าด้วยความเป็น “ชาติ” ในพื้นที่การศึกษาไทย” บทความนี้มุ่งสำรวจองค์ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องชาติและสำรวจการอุดมการณ์ชาติที่ปรากฏอยู่ในระบบการศึกษา ในฐานะเครื่องมือกล่อมเกลางานสังคมที่สำคัญหนึ่งของรัฐ สิ่งหนึ่งที่ชี้ให้เห็นคือ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในมิติของกระบวนการและการให้คำนิยามชาติของนักเรียนในยุคปัจจุบัน ไม่สอดคล้องกับอุดมการณ์ชาติที่ระบบการศึกษามุ่งนำเสนอ อุดมการณ์ ‘ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์’ ไม่ใช่องค์ประธานหลักที่นักเรียนคำนึงถึงเมื่อต้องนิยามความหมายของชาติ เสี่ยงของการตระหนักถึงความหลากหลายของกลุ่มคนภายใต้เขตแดนของรัฐ ในฐานะประชาชนและพลเมืองที่พึงมีสิทธิและความเท่าเทียมกันถูกเปล่งออกมามากขึ้นจากผู้เรียนยุคปัจจุบัน ด้วยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการสื่อสารที่ช่วยเปิดพื้นที่ให้เรื่องเล่าหรือเสียงของคนกลุ่มต่าง ๆ ภายใต้เขตแดนของรัฐได้เผยตนและร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการเคลื่อนไหวทางสังคมมากยิ่งขึ้น

ทำอย่างไรที่โรงเรียนหรือผู้มีอำนาจ/หน้าที่ในการกำหนดทิศทางการเรียนรู้จะเห็นความสำคัญของการออกแบบการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับสภาพสังคมและกระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียนที่เปลี่ยนแปลงไป เพื่อให้อุดมการณ์ชาติที่ถูกเสนอผ่านระบบการศึกษาอย่างเป็นทางการของรัฐมีความสอดคล้องและเป็นส่วนหนึ่งกับชีวิตทางสังคมของผู้เรียนมากยิ่งขึ้น

การทำงานของ ‘ครู’ ในฐานะผู้ทำงานทางการเมือง/ผู้ทำงานทางวัฒนธรรม ได้ถูกกล่าวถึง (และคาดหวัง) มากขึ้นในกลุ่มนักการศึกษา (โปรดดูตัวอย่างงานศึกษาเพิ่มเติม เช่น Nawarat, 2022; Sajjaphatanakul, 2023) กล่าวคือ ครูในฐานะผู้มีความสามารถที่จะนำพาการเรียนรู้ของผู้เรียนให้ออกนอกขนบการเรียนรู้แบบเดิม ออกนอกกรอบหรือตัวชี้วัดจากรัฐด้วยการเสริมทักษะความคิดเชิงวิพากษ์ (critical thinking)

และสร้างการเรียนรู้เพื่อให้ผู้เรียนตระหนักถึงสถานการณ์ทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ หรือโครงสร้างทางอำนาจต่าง ๆ ที่อยู่รายล้อมพวกเขาและเธอ มากไปกว่านั้นคือการนำพาผู้เรียนให้เกิดการตั้งคำถามต่อสิ่งที่ดำรงอยู่อย่างศักดิ์สิทธิ์โดยเฉพาะ ‘ความเป็นชาติ’ เพื่อเปิดพื้นที่ของบทสนทนาใหม่จากผู้เรียนที่มีความแตกต่างจากเสียง ‘สำเร็จรูป’ ตามที่รัฐได้กำหนด ซึ่งประเด็นเหล่านี้คือโจทย์ที่สำคัญสำหรับนักการศึกษา ครู หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นโจทย์ร่วมของคนในสังคม สำหรับการสร้างการเรียนรู้ในมิติต่าง ๆ เพื่อสร้าง ‘พลเมือง’ ของรัฐตามแนวทางที่ไม่ถูกครอบงำหรือกำกับด้วย ‘อุดมการณ์ของรัฐ’ เพียงอย่างเดียว

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ เรื่อง ‘ชาติ’ ในสำนึกของเยาวชนรุ่น: ปรากฏการณ์วิทยาว่าด้วยความเป็นชาติตามทัศนะของนักเรียนในพื้นที่การศึกษาไทย ผู้เขียนขอขอบคุณ ผศ.ดร.กิตติ คงตุก ผศ.ดร.ไวยเรศ บุญฤทธิ์ และคุณรัฐพงศ์ หมดธุ สำหรับข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์ต่อการจัดทำบทความชิ้นนี้ นับตั้งแต่ร่างแรก และขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาบทความของวารสารฯ ซึ่งได้ให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนางานเขียนชิ้นนี้ในหลายมิติ และทำให้ผู้เขียนได้แง่มุมในการพัฒนางานวิจัยฉบับสมบูรณ์ต่อไป อย่างไรก็ตาม หากมีข้อบกพร่องใด ๆ ล้วนเป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนแต่เพียงผู้เดียว

References

- Anderson, B. (2009). *Chumchon chinta kam: Bot sathon wa duai kamnoet lae kan phrae khayai khong chatniyom* (in Thai). [Imagined Communities: Reflections on the origin and Spread of Nationalism]. (C. Kasetsiri, K. Cheeppensook, K. Chetpatanavanich, K. Vanichviroon, C. Soontavanich, S. Waeohongsa, T. Aphornsuvan, P. Weerapaspong, V. Somboon, S. Pitipat, Trans.). Bangkok: Social sciences and humanities textbooks foundation.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Baker, C., & Phongpaichit, P. (2023). *Prawattisat thai ruam samai* (in Thai). [A history of Thailand] (14th ed.). Bangkok: Matichon publication.

- Bang-Or, P. (2013). *Naeokhit chatniyom nai baep rian prawattisat radap chan prathomsueksa nai laksut kaen klang kansueksa khanphuenthan phutthasakkarat 2551* (in Thai). [Concept of “nationalism” in history textbooks in basic education core curriculum for basic education in 2008] (Master’s thesis). Bangkok: Srinakharinwirot University.
- Bennett, S., Maton, K., & Kervin, L. (2008). The “digital natives” debate: A critical review of the evidence. *British Journal of Educational Technology*, 39(5), 775–786.
- Bhabha, H. (1990). Introduction: Narrating the nation. In H. Bhabha (Ed.), *Nation and narration* (pp. 1–8). London: Routledge.
- Boonmee, T. (2004). *Chatniyom lae lang chatniyom* (in Thai). [Nationalism and post-nationalism]. Bangkok: Saitarn publication.
- Bronfenbrenner, U. (1977). Toward an experimental ecology of human development. *American Psychologist*, 32(7), 513–531.
- Charoensin-o-larn, C. (2011). *Bot naenam sakun khwamkhit lang khongsang niyom* (in Thai). [Introducing poststructuralism]. Bangkok: Sommadhi publication.
- Chetpayark, K. (2020, October 1). *Dek phrom cha rakchat tha khao hen wa sangkhom na yu sarup sewana ‘tha kanmueang di noro noso cha rakchat’* (in Thai). [Children are ready to love the country, if they see that the society is livable, sum up the discussion ‘If politics is good, Students will love the nation’]. Retrieved May 20, 2023, from <https://thematter.co/social/if-politics-was-good-youth-will-love-the-country/125056>
- Conner, W. (1994). A nation is a nation, is a state, is an ethnic group, is a....In J. Hutchinson & A. D. Smith (Eds.), *Nationalism* (pp. 300–310). Oxford: Oxford University Press.
- Helsper, E. J., & Eynon, R. (2010). Digital natives: Where is the evidence? *British Educational Research Journal*, 36(3), 503–520.

- Laptanaporn, A. (2003). *Kan klomklao thang kanmueang phan baep rian: Sueksa chapcho korani baep rian tam laksut matthayomsueksa tonton lae ton plai* (in Thai). [Political socialization through textbooks: A case study of textbooks according to the curriculum of secondary and high school] (Master's thesis). Bangkok: Ramkhamhaeng University.
- Leawpiroj, N. (2018). *Chinta kam "chatthai" nai baep rian sangkhomsueksa thotsawat thi 2500–2560* (in Thai). [The imagined communities of "Thai nation" in social studies textbooks during 1957–2017] (Master's thesis). Bangkok: Thammasat University.
- Lertchoosakul, K. (2021). *Songkhramyen (nai) rawang bo khao* (in Thai). [Cold war (in) during the white bow]. Bangkok: Matichon publication.
- Luekajornchai, T. (2021). Mueadai chueng pen (rat) chat thai?: Muea tabot wing ha rat chatthai [When is a Thai nation?: When the blind run to the nation–state]. In P. Pasutarnchat, & T. Luekajornchai (Eds.), *Mueadai chueng pen chat thai* (in Thai). [When is a Thai nation?] (pp. 7–38). Bangkok: Illuminations Editions.
- Mascharoen, W. (1990). *Baep rian sangkhomsueksa kap kan klomklao thangkan mueangthai nai samai chomphon Sarit Thanarat: Sueksa korani khwam mankhong khong sathaban chat satsana lae phramahakasatri* (in Thai). [Social studies textbooks and political socialization during field marshal Sarit Thanarat's regime: A case study of the security of the nation, religion, monarchy] (Master's thesis). Bangkok: Chulalongkorn University.
- Nawarat, N. (2022). *Kansueksa phahu watthanatham: Mum mong choeng wiphak lae kan patibatkan nai rongrian* (in Thai). [Multicultural education: Critical perspectives and praxis in schooling]. Chiang Mai: Wanida publishing.
- Nimnuan, N. (2016). *Kanmueang nai baep rian chan matthayomsueksa khong thai rawang pi phoso 2503–2551* (in Thai). [Politics in Thai textbooks used in secondary schools (1960–2008)] (Master's thesis). Bangkok: Thammasat University.

- Nimnuan, N. (2021). Krabuankan klomklao thang kanmueang khong rat thai: Korani sueksa nueaha baep rian nai yuk phadet kan thahan rawang pibphoso 2503 thueng hetkan 14 tulakhom 2516 (in Thai). [The political socialization of the Thai state in textbooks used during the period of military dictatorship from 1960 to the October 14, 1973]. *Political Science Review*, 7(1), 183–217.
- Pawakapan, N. (2015). *Chuan thok chat lae chattiphan* (in Thai). [National and ethnic: Commentaries]. Bangkok: Siamparitut publication.
- Poomrarueng, A. (2015). Sathana lae khwamsamret khong wicha sangkhomsueksa radap matthayomsueksa nai kan sang phonlamueang lang hetkan 14 tulakhom 2516 (in Thai). [The status and importance of social studies in the creation of the citizens after the events of October 14, 1973]. *Veridian E-Journal*, 2(8), 2776–2792.
- Poomrarueng, A., & Rodphon, N. (2017). Kan sang phonlamueangdi nai baep thi rat tongkan kon kan patiwat phoso 2501 (in Thai). [Creating a good citizen in the state prior to the coup 1958]. *Veridian E-Journal*, 10(1), 1590–1603.
- Praditsarn, C. (1996). *Nayobai laksut kansueksa lae kan oprom klomklao thang kanmueang sueksa korani radap matthayomsueksa phoso 2520–2537* (in Thai). [Educational program policy and political socialization: Study of secondary 1977–1994] (Master’s thesis). Bangkok: Chulalongkorn University.
- Praphanturakit, S. (2008). *Khwam samphan thai lao nai sue banthoeng thai: Sueksa korani kan prakop sang atta lak khwampen lao chak phapphayon rueang mak te lok talueng* (in Thai). [Entertainment media and the relationship between Thailand and Laos: A construction of Lao identity in the film “lucky loser”] (Master’s thesis). Bangkok: Thammasat University.

- Preededilok, U. (1995). *Kan wikhro phatthanakan khong khunnalaksana khwampen phonlamueangdi nai prawattisat kansueksa phak bangkhap khong thai* (in Thai). [An analysis of the development of characteristics of citizenship in Thai compulsory education history] (Master's thesis). Bangkok: Chulalongkorn University.
- Rawiwat, T. (2020, October 8). *Rao thi chang chat rue chat thi na chang* (in Thai). [We who hate the nation or the nation that is disgusting]. Retrieved May 20, 2023, from <https://pridi.or.th/th/content/2020/10/446>
- Renan, E. (2017). *Chat khue arai?* (in Thai). [What is a nation?] (N. Dararat, Trans.). Bangkok: Paragraph publication.
- Sajjaphatanakul, A. (2023). Sangkhomsueksa nai yuk plian (mai) phan: Kan son phuea chuangching khwammai chak sen rueang somburanayasitthirat su senthang prachathippatai [Social studies in an era of (un)stoppable change: Teaching to wrest meaning from absolute monarchy to democracy]. In P. Arporniem, & A. Prapasanobol (Eds.), *Sangkhomsueksa thalu ka la* (in Thai). [Shattering the coconut shell: Towards critical social studies in Thailand] (pp. 18–55). Bangkok: Parbpim.
- Sattayanuruk, A. (1989). Kan koet naekhit nathi phonlamueang nai rat thai samaimai (in Thai). [The emergence of the concept of civic in modern Thai states]. *Journal of Political Science*, 14(1), 204–227.
- Sivarom, S. (2008). *Sangkhomsat kansueksa* (in Thai). [Social science education]. Bangkok: Sangsanbooks publication.
- Sombunkaeo, R. (2021, February 18). *Phokan thi nueng pi khwamrunraeng nai rongrian 1,300 khrang ‘Nakrian Leow’ chapta sakfok ‘Nattapon’* (in Thai). [School violence 1,300 times in 1 year, ‘Bad Students’ keep an eye on ‘Nuttapon’]. Retrieved May 20, 2023, from <https://theactive.net/read/20210218/>

- Sripokangkul, S. (2020). Prawattisat racha chatniyom nai rongrian Thai (in Thai). [Royal–nationalism history in Thai schools]. *Journal of Politics and Governance*, 10(2), 153–179.
- Srisan, S. (2018). *Wa duai kan wikhro wathakam naeo wiphak* (in Thai). [On critical discourse analysis]. Bangkok: Sommadhi publication.
- Suksawat, S. (2017). Kan phatthana khaniyom khwam rak chat satsana lae phramahakasatri thi chat kan rianru duai krabuankan krachang khaniyom khong nakrian chan matthayomsueksa pi thi ha (in Thai). [The development of patriotism religion and monarchy values using values clarification process of high school level 5 students]. *Veridian E–Journal*, 10(2), 1040–1059.
- Tantrakoonsab, N. (2023). Sue sangkhom onlai kap kan prathuang: Korani sueksa flaet mop nakrian naksueksa thai nai chuang dueankumphaphan 2563 (in Thai). [Social media and protests: Case study of Thai student flash mobs during February 2020]. *Journal of Social Sciences Naresuan University*, 19(1), 163–197. <https://doi.org/10.14456/jssnu.2023.6>
- Thammawintra, P. (1989). *Kan klomklao thang kanmueang doi phan nangsue rian wikhro nangsue rian tam laksut prathomsueksa phutthasakkarat 2521* (in Thai). [Political socialization through textbooks: Analyze textbooks according to the elementary curriculum, 1978] (Master’s thesis). Bangkok: Thammasat University.
- Wangmee, P. (2000). *Rat thai kap kan klomklao thang kanmueang phan baep rian nai chuang phoso 2475–2487* (in Thai). [Thai state and political socialization through textbooks, 1932–1944] (Master’s thesis). Bangkok: Chulalongkorn University
- Winichakul, T. (2017). *Khon Thai/ khon uen: Wa duai khon uen khong khwam pen thai* (in Thai). [Thai/other: About other people of Thainess]. Nonthaburi: Sameskybooks.

Witoorut, P. (2019, December 19). *Chang chat khue arai? wichan ratthaban riak chang chat mai?: Muea nakkannmueang song wai mong chang chat tang kan* (in Thai). [What is anti-nationalism? criticize the government, calling for national hatred?: When politicians of two ages look at different nations]. Retrieved May 20, 2023, from <https://thematter.co/social/left-right-national-critics-view/94942>